

18. YÜZYILDAN CUMHURİYET'E İSTANBUL BOĞAZI'NIN GÜVENLİĞİ İÇİN ALINAN TEDBİRLER

Tarık ÖZÇELİK*

Öz: Boğaziçi ya da İstanbul Boğazi veya diğer adıyla Karadeniz Boğazi, İstanbul'un kurulmasından beri şehrin ticarî, iktisadî ve sosyal hayatında olduğu kadar güvenliği açısından da önemli olmuştur. Şehrin Osmanlı Devleti tarafından fethiyle Karadeniz bir Türk gölü haline gelmiştir. Dolayısıyla 17. yüzyılın ortalarında meydana gelen Kazak akınlarına kadar İstanbul Boğazi'nin güvenliği ikinci planda kalmıştır. Söz konusu hadise ve giderek artan Rus tehlikesi karşısında İstanbul Boğazi'nin güvenliği ve tabiatıyla başkentin korunması, devletin öncelikli konularından birini oluşturmaya başlamıştır. Böylece İstanbul Boğazi'nin güvenlik altına alınması için hem buradaki eski yapılar onarılmış hem de yeni kale ve tabyalar inşa edilmiştir. Zamanın teknik şartlarına ve idarî imkânlarına uygun olarak bu kale ve tabyalara piyade ve topçu askerleri yerleştirilmiş, Boğaz Nazırı adıyla idareciler atanmış ve Bostancı Ocağı, Kaptan-ı Deryalık, Tophane-i Âmire gibi kurumlar tarafından idare edilmiştir. Tanzimat sonrasında İstanbul Boğazi'nin idaresi Bostancı Ocağı ve Kaptan-ı Derya'nın sorumluluğundan alınarak Tophane-i Âmire'ye ve daha sonra da Seraskerliğe verilmiştir. Tarihi süreçte İstanbul Boğazi savunması kale yapılarından tabya sistemine dönüşmüştür. Bu süreçte özellikle topçu askerlerinin eğitim ve istihdamı, modern topların kullanımı, tabyalar arasındaki iletişim, ulaşım ve koordinasyonun sağlanması önemli hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bostancı Ocağı, Boğaz Muhafızı, Boğaz Nazırı, İstanbul Boğazi, Tabya, Tophane-i Âmire.

MEASURES TAKEN FOR THE SECURITY OF THE ISTANBUL STRAIT FROM THE 18TH CENTURY TO THE REPUBLIC

Abstract: Since the day Istanbul was founded, the Bosphorus, also known as the Black Sea Strait, has always been a significant

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: tozcelik06@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7097-9558.

commercial and financial waterway and played an important role in providing security and shaping the social life of the city. After Istanbul was conquered by the Ottoman Empire, the Black Sea became a "Turkish lake" and the security of Istanbul Strait remained a matter of secondary importance until the Cossack raids that started in the middle of the 17th century. Because of the raids and the growing Russian threat, the security of the Strait as well as of the capital city turned out to be one of the major concerns for the state. To ensure the security, not only were the old structures restored but also new fortresses and redoubts were built. In accordance with the military technologies and administrative practices of the period, infantry and artillery troops were settled in these fortresses and redoubts, Strait Ministers were appointed and the institutions such as the Bostanji corps, the Grand Admiral and the Imperial Armory were authorized to administer the Strait. In the Tanzimat Era, the authority to administer the Strait was taken back from the Bostanji corps and the Grand Admiral and was first given to the Imperial Armory and then to the Seraskeriat. In time, the defense of the Strait started to be maintained by the redoubts rather than fortresses and the training and employment of artillery troops, use of modern artillery, communication among the redoubts, transportation and coordination took on an added importance.

Key Words: Bostanji Corps, Strait Guardian, Strait Minister, Istanbul Strait, Redoubt, The Imperial Armory.

Giriş

İstanbul Boğazı ya da diğer adıyla Karadeniz Boğazı, İstanbul'un Megaralı göçmenler tarafından kurulmasından beri şehrin ticarî, iktisadî ve sosyal hayatı açısından hep önemli olmuştur. Bunların yanında daha da mühim olan konu İstanbul'un güvenliğinin sağlanmasındaki stratejik konumudur. Yani İstanbul Boğazı'nın güvenliği konusu direk olarak İstanbul'un güvenliğini ilgilendiren çok önemli bir meseledir.

İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethedilmesinden itibaren Karadeniz'in zaman içinde tamamıyla kontrol altına alınması sonucunda, İstanbul Boğazı şehrin güvenliğinin sağlanması açısından bir süre önemini kaybetmiştir. Bu süreçte İstanbul, Karadeniz'in bir Türk gölü haline gelmesiyle Kuzey bölgesinde herhangi bir güvenlik sorunu yaşamamıştır. Birkaç münferit hadise dışında asırlarca devam eden bu durum 18. yüzyıl sonlarına doğru değişmeye başlamıştır. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşının ardından imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz'de Rusların varlığının tanınması ve 1783 tarihinde Kırım'ın Ruslar tarafından ilhak edilmesi ile yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemden itibaren İstanbul Boğazı, şehrin

güvenliğinin sağlanması açısından Osmanlı yönetiminin önemle üzerinde durmak zorunda kaldığı askerî ve siyasî bir konu olmuştur.

Bu araştırma ile; Osmanlı Devleti'nin dış baskı ve saldırılara giderek artan ölçüde maruz kaldığı Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan İmparatorluğun yıkılışına kadarki süreçte, İstanbul Boğazı'nın güvenliği için neler yapıldığı ve ne gibi savunma tedbirlerinin alındığı ana hatları ile ortaya konulmaya çalışılacaktır.

İstanbul Boğazı'nın Coğrafi Konumu ve Tarihçesi

Asya ve Avrupa kıtalarını birbirinden ayıran ve Karadeniz ile Marmara Denizi'ni birbirine bağlayan İstanbul Boğazı'nın, her iki yakasına yayılmış yerleşim bölgesi Boğaziçi olarak adlandırılır. Diğer bir ifadeyle Boğaziçi, Beşiktaş-Üsküdar hattından başlayıp kuzeye doğru kıyı boyunca devam eden, Rumeli ve Anadolu Fenerlerinde son bulan yerin adıdır -arşiv belgelerinde ise daha çok *Karadeniz Boğazı* şeklinde adlandırılmıştır-. Yaklaşık 30 km uzunluğa sahip olan Boğaziçi, 285.000-300.000 hektarlık çevreyi kaplamaktadır. İki kıyının birbirine en fazla yaklaştığı yer olan Rumeli Hisarı-Anadolu Hisarı kıyıları arasındaki uzaklık 698 m'dir. Boğaziçi'ndeki en geniş bölüm ise Büyükdere koyu ile karşı kıyıda ki Yuşa Tepesinin bulunduğu alandır. Karadeniz girişinde 3.600 m olan bu iki kıyı arasındaki mesafe, Marmara girişinde ise 1.675 m'dir. İstanbul Boğazı'nda, ortalama derinlik 60 m civarındadır. Boğaz kıyılarında genellikle düz alanlar bulunmaz. Yer yer kayalıklar ve uçurumlar mevcuttur. Bu sebeple boğaz hattında tarih boyunca ulaşım kara yolundan daha çok deniz yolu ile sağlanmıştır.¹

Boğaziçi'ndeki ilk yerleşim izleri M.Ö. üçüncü bin yılı başlarına kadar geriye gider. Bizans Dönemine gelinceye kadar Boğazın her iki yakasında bulunan çukur vadilerde birkaç yerleşim birimi kurulmuştur. Helenlerin, Karadeniz'e yerleşmeleri ve koloniler kurmaya başlamalarıyla Boğaziçi'nin önemi artmaya başlamış ve bu tarihlerden itibaren de asırlar boyunca saldırılara maruz kalmıştır. M.Ö. 660/659'da Bizantium şehrinin kurulması bölgenin stratejik önemini daha da artırmıştır. Hakikaten de jeopolitik konumundan dolayı İstanbul Boğazı, tarih boyunca birçok uygarlık için elde edilmesi önemli bir mevki olmuştur. Dolayısıyla tarihî süreç içerisinde bölge için birçok devlet ve uygarlık birbirleriyle mücadele etmiştir. İlk olarak Bizantion ve Khalkedonlular bölgede hâkimiyet kurmak için uzun süre

¹ Yeşim Yaşa, *Poyraz Kalesi Restorasyon Projesi*, İÜFBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 9; Ömer Çepnioğlu, *Yoros Kalesi Kazılarında Bulunan Osmanlı Dönemi Sikkeleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 4.

mücadele vermişler, sonraları bölge Roma İmparatorluğu hâkimiyeti altına girinceye kadar da Atinalıların ve Persler'in savaşlarına sahne olmuştur. Boğaziçi, M.Ö. 6. yüzyılın sonlarına doğru ilk istilasını yaşamıştır. Pers kralı Dareios, İskit Seferi sırasında, ordusunu Asya'dan Avrupa'ya günümüzde Rumeli Hisarı ve Anadolu Hisarı'nın bulunduğu yerlerden geçirerek bölgeyi hâkimiyeti altına almıştır. Çok daha sonraları Bizantium, Roma egemenliğini kabul ettikten sonra Boğaziçi de Roma hâkimiyeti altına girmiş ve isim değişikliğine uğrayarak Konstantinopolis ismini almıştır. M.S. 328'de kentin yeni yönetim merkezi seçilmesi önemini daha da arttırmıştır. Boğaziçi, Bizans döneminde, 7. yüzyılda başkent İstanbul'u kuşatmaya gelen Sasaniler ve Avarlar, 8. ve 9. yüzyıllarda Abbasiler, Bulgarlar ve Ruslar, 10 ve 11. yüzyıllarda Vikingler tarafından işgal ve yağma edilmiştir.²

Elde bulunan kısıtlı bilgilerden yola çıkılarak, Bizans döneminde Boğaziçi'nin nadiren iskâna açıldığını söyleyebilmek mümkündür. Genel olarak bakıldığında şehrin kuşatılma korkusu surların dışında Boğaz'da yerleşmenin gelişmesini büyük ölçüde engellemiştir.³ Bu nedenle Boğaziçi'nde sadece dinî yapılar, kurban ve adak yerleri kurulmuş, stratejik noktalarda savunma amaçlı kaleler yapılmıştır. Antik çağda Karadeniz deniz ticaretini elinde bulduran Yunan kolonileri, Karadeniz'e çıkmadan önce geçiş yeri olan Boğaziçi'nde, yolculuklarının sorunsuz geçmesi ve geri dönebilmeleri için bütün Tanrı ve Tanrıçalara dua edip adakta bulunabilmek amacıyla tapınaklar kurmuşlardır. Daha sonra Bizanslılar, 12. veya 13. yüzyıllarda Boğazlardan gelebilecek saldırıları önlemek için Boğaz'ın kuzey kesiminde Karadeniz girişine iki kale inşa etmişlerdir.⁴

Bizans döneminde Cenevizliler, Akdeniz, Karadeniz, Atlantik Okyanusu kıyılarında ve Kuzey Avrupa'da ticaret kolonileri kurmuş, bu kıyılarda kaleler inşa ederek veya eski kale kalıntılarını onararak kullanmışlardır. Tarih boyunca önemli ticaret yollarının kavşağında yer almış İstanbul'da, Boğaz'ın Karadeniz çıkışında Anadolu Kavağının hâkim bir tepesi üzerinde yer alan Yoros Kalesi⁵ de önemli bir ticaret ve savunma yapısı olarak böylelikle inşa edilmiştir.

² Ömer Çepnioğlu, *a.g.t.*, s. 5-6.

³ Boğaziçi Bizans devrinde manastırların sıralandığı iki kıyıdan ibaret kalmıştı. Bu su şeridinin iki yakasında küçük köyler ve bunların aralarında sıralanan sahil saraylar, yalılar, saraylar ile göze zevk veren görünüşünü alması ancak Türk devri içinde olmuştur. Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s. 115.

⁴ Ömer Çepnioğlu, *a.g.t.*, s. 6.

⁵ Osmanlı Döneminde bir idari birim olarak Yoros Kazası hk. Bkz. Enver Konukçu, "Kocaili Livasının Karadeniz Girişindeki Yoros Kazası", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve*

Şehir, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra Boğaziçi, savunma amaçlı yapılar dışında yerleşime de açılmış, özellikle Fatih döneminde şehir ile Boğaz hattı boyunca Salıpaazarı, Fındıklı, Kabataş, Beşiktaş, Rumeli Hisarı, Baltalimanı, Kefeliköy, Büyükdere gibi yeni yerleşim yerleri ortaya çıkmıştır. 15. yüzyılda Boğaziçi'nde yerleşmeler genellikle tarım ve balıkçılıkla geçinen köylerden ve saray mensuplarının yazlık, günübirlik kullanımları için yaptırdıkları köşkler ve has bahçelerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla Boğaz hattında kurulan köylerle ilgili olarak; birbirinden kopuk, ulaşımın sadece denizden sağlandığı yerleşim birimleridir, demek mümkündür.

Osmanlıların bölgeye tam hâkimiyeti Fatih Sultan Mehmet döneminde olmuştur. İstanbul'un fethinden bir sene önce Boğazkesen (Rumeli Hisarı) Kalesi yaptırılarak boğaz kontrol altına alınmış, akabinde de hâkimiyet tamamlanmıştır. Fatih, Boğazkesen Kalesi'ni yaptırmakla beraber Yoros Kalesi'nin karşısında Rumeli Kavağı sırtlarında yer alan ve kaynaklarda İmroz olarak geçen kaleyi de ele geçirmiştir.⁶ Sultan II. Mehmet, Frank saldırılarına karşı surları onarmış ve kentin çevresinde yeni yerleşim bölgeleri oluşturmuştur. Kentin gelişimi özellikle Kanuni döneminde başta dönemin ünlü mimarı Mimar Sinan'ın katkılarıyla hız kazanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yükselme devrinde daha çok fetih amaçlı savunma yapıları yapıldığı bilinmektedir. 17. yüzyılın ortalarından itibaren bu durum değişerek daha çok savunma amaçlı yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. İstanbul Boğazı ticari olarak büyük bir avantaj sağlamasına rağmen savaş zamanlarında kentin deniz yoluyla ele geçirilmesine izin verecek bir giriş kapısıdır. Bu nedenle özellikle Bizans ve Osmanlı dönemlerinde şehrin savunmasına dönük birçok güvenlik tedbiri alınmış ve bu amaçla Boğaz'ın her iki yakasına hisarlar ve son olarak tabyalar inşa edilmiştir.

İstanbul Boğazı Savunma Yapıları

Boğaziçi'ndeki savunma yapılarını Bizans dönemi, 17. yüzyıl öncesi Osmanlı dönemi ve 17. yüzyıl ve sonrası Osmanlı dönemi olarak üç bölüme ayırmak mümkündür. Buna göre Bizans döneminde Yoros ve Serapion Kaleleri inşa edilmiş fakat Serapion Kalesi günümüze ulaşmamıştır. Her ne kadar bu kalelerin Bizanslılar tarafından yaptırıldığı iddia edilse de aslında Cenevizliler tarafından inşa edilmişlerdir. Daha önce de ifade edildiği gibi,

---

Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV, Bildiriler, (2017) s. 61- 79; Semavi Eyice, "Yoros", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. VII, s 534-536.

⁶ Ömer Çepnioğlu, *a.g.t.*, s. 9.

17. yüzyıl öncesi Osmanlı devrinde Sultan Yıldırım Bayezid, Anadolu Hisarı'nı, Sultan II. Mehmed ise Rumeli Hisarı'nı yaptırmıştır.⁷

Boğaziçi'ndeki savunma amaçlı yapı inşasının hız kazanması 17. yüzyıl ortalarında başlar. Zira bu döneme kadar Karadeniz'e tamamen hâkim olmaları hasebiyle Osmanlılar, İstanbul Boğazı'nın güvenliği için özel tedbirler alma gereği duymamıştır. Hatta o kadar ki Anadolu ve Rumeli Hisarları Dizdarlıkları ve muhafız neferliği bir geri hizmet, bir dinlenme vazifesi vasfını taşımıştır⁸. Fakat 1624 yılında Boğaziçi'nin Kazak akınlarına uğrayarak yağmalanması neticesinde burası için birtakım tedbirlerin alınması gereği ortaya çıkmıştır. Devlet idaresinde siyasi krizin devam ettiği bu tarihte -Sultan II. Osman katledilmiş, Sultan I. Mustafa aklî dengesizliğinden dolayı kısa bir süre tahtta kalabilmiş ve sonrasında IV. Murad çocuk yaşta padişah olmuştu- Kazaklar Osmanlı donanmasının Kırım'da olmasından da yararlanarak, şayka adı verilen küçük ve hızlı gemileriyle Boğaziçi'ne gelmişler, İstinye'ye kadar sokulup köyleri yağmalamıştır. Daha sonra Sultan IV. Murat, Karadeniz'in girişinde Bizans'ın yaptırdığı, tepelerdeki kalelerin deniz kenarında, karşılıklı olarak askerî olmaktan daha çok inzibatî amaçlı Bağdadçık (Kilyos) ve Revancık adıyla iki kale yaptırmış, Rumeli ve Anadolu Kavaklarına yeni kaleler inşa ettirmiş ve buralara topçu ve muhafız askerleri yerleştirmiştir⁹. Sultan IV. Mehmet döneminde, Fransız Kralı XIV. Louis tarafından birçok yetkiyle birlikte Osmanlı ülkesine gönderilen ve 1685-1687 yılları arasında İstanbul'da bulunmuş olan Gravier d'Ortieres Karadeniz Boğazı'ndaki kalelerden şöyle bahsetmektedir: *"Karadeniz Boğazında, Çanakkale Boğazında olduğu gibi geçişleri savunmak için dört tane hisar vardır. İlk ikisi İstanbul'a iki fersah mesafede, Boğaz'ın en dar yerinde ve biri Asya yakasında diğeri Avrupa yakasında olmak üzere birbirlerine bakarlar. Pek önemli değiller ve kara tarafında savunmaları zayıftır. Onları topa tutmak kolaydır. Bu iki hisara genellikle Karadeniz kuleleri denir. Diğer iki hisar, birincilerden üç fersah Karadeniz'den de bir fersah uzaklıktadır; onlar da aynı şekilde pek önemsiz ve top bakımından zayıftırlar. Asya yakasındaki hisarda yüz yirmi kiloluk birkaç parça top var. Bu dört hisar Türk yapısıdır. İstanbul'u içine kadar gelip gemi kaçırarak Kazakların korsanlıklarını önlemek için yapılmıştır."*¹⁰

⁷ Ömer Çepnioğlu, a.g.t., s. 11.

⁸ Reşat Ekrem Koçu, "Boğazın Eski Kale ve Tabyaları", *İstanbul Ansiklopedisi C. V*, İstanbul 1961, s. 2850.

⁹ Reşat Ekrem Koçu, a.g.m., s. 2851.

¹⁰ Faruk Bilici, *XIV. Louis ve İstanbul'u Fetih Tasarıst*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, s. 255.

18. yüzyıldan itibaren Karadeniz'de Rus etkisinin artması ve Rusların Osmanlı Devleti için bir tehlike teşkil etmeye başlaması ile mevcut kaleler yenilenirken yeni kalelerin inşasına da devam edilmiş ve içlerine mustahfiz adıyla askerler yerleştirilmiştir.¹¹ Özellikle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında başkentin ciddi iâşe sorunları yaşaması neticesinde İstanbul Boğazı'nın tahkim edilmesine daha bir önem verilmeye başlanmıştır. Sultan III. Mustafa zamanında donanmanın Çeşme'de Ruslar tarafından yakılmasından sonra Boğaziçi'nin savunması gözden geçirilmiş, Avrupa yakasında Kilyos ve Anadolu yakasında Riva Kaleleriyle, Boğaz'ın girişindeki fenerlerde kaleler inşa edilmiş, yine Boğaz'ın girişine yakın iki yakanın birbirine yaklaştığı Poyrazköy ve Garipçe burunlarına, bir de Büyükliman olarak bilinen yere üç kale daha yaptırılarak savunma güçlendirilmiştir.¹² Sultan III. Selim döneminin önemli devlet adamlarından Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa artan bu Rus baskısını da dikkate alarak Boğaziçi'nde ve yakınında eski-yeni ayırt etmeksizin ne kadar kale varsa onarılması ve sağlamlaştırılmasını, bu kalelere yeni korucular, yeni toplar yerleştirilmesini emretmiştir.¹³ Aynı dönemde Rumeli Kavağı, Anadolu Kavağı, Yuşa Tabyası ve Telli Tabya'nın idaresi için bir nazır tayin edilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda söz konusu kalelere ek olarak Kilyos, İrva (Riva), Anadolu Feneri, Rumeli Feneri, Garipçe, Liman-ı Kebir (Büyük Liman) ve Poyraz Limanı kaleleri de inşa edilmiştir.¹⁴

Bu dönemde İstanbul Boğazı'nın Rumeli yakasında bulunan kaleler Karadeniz kıyısından güneye doğru şu şekilde sıralanırdı: Kilyos Kalesi, Rumeli Feneri Kalesi Papazburnu Tabyası, Garipçe Kalesi, Büyük Liman Kalesi, Serapion Kalesi, Çit Tabyası, Rumeli Kavağı Kalesi, Telli Tabya, Mezarburnu Tabyası, Ağaçalı Tabyası, Kireçburnu Tabyası, Köybaşı Tabyası. 19. yüzyıl başlarında da aynı yapıların faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. 1809 tarihli bir Hatt-ı Hümayun kaydına göre “*Kılâ-i Tis'a*” (dokuz kale) olarak tabir edilen savunma yapıları şunlardı: Rumeli Feneri Kalesi, Papazburnu Tabyası, Garipçe Tabyası, Liman-ı Kebir Tabyası,

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Kaynarca Muahedesinde Sonraki Durum İcabı Karadeniz Boğazının Tahkimi”, *Belleten*, XLIV, 1980, s. 511-534; Seydi Vakkas Toprak, “İstanbul Boğazı'nın Savunma Önlemleri Kapsamında Boğaz Kalelerinin Tahkimi (1789-1792)”, *İbn Haldun Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları VI*, Ankara 2020, s. 265-314; Kemal Kutgun Eyüpgiller ve Yeşim Yaşa, *İstanbul Boğazı Kale ve Tabyaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019, s. 17.

¹² Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 514; Seydi Vakkas Toprak, *a.g.m.*, s. 270.

¹³ Tarih-i Cevdet, Haz. Sadık Emre Karakuş, Murat Babuçoğlu, C. II, TOBB Yayınları, Ankara 2017, s. 734.

¹⁴ Tayyib Gökbilgin, “Boğaziçi”, *TDVİA*, C.6, s. 260-261.

Kilyos Kalesi¹⁵, Filburnu Tabyası, Poyraz Limanı Tabyası, Anadolu Feneri Kalesi, Revancık Kalesi.¹⁶

Osmanlı döneminde Boğaziçi'ndeki savunma yapıları için bir takım özel tabirler kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan birisi “*Kılâ-i Erbaa*” tabiri olup, Anadolu Kavağı, Rumeli Kavağı, Yuşa Tabyası ve Telli Dalyan tabyalarını ifade etmektedir. İstanbul Boğazı'ndaki kaleler için kullanılan bir başka tabir ise “*Kılâ-i Hamse*” dir. Bunlar da Rumeli Kavağı, Anadolu Kavağı, Telli Tabya, Yuşa Tabyası ve Kireç Burnu Tabyasından oluşmaktadır¹⁷. Belgelerde yer alan diğer bir tabir de “*Kılâ-i Seb'a*” dır. Daha önce ifade edildiği gibi 18. yüzyıldan itibaren Rusya'nın Osmanlı Devleti için bir tehlike teşkil etmesiyle daha da önem kazanan İstanbul Boğazı'nda yeni kaleler inşasıyla birlikte eskileri de tamir edilmiştir. Bununla da yetinilmeyerek ayrıca Boğaz'ın dışında Rumeli tarafında Kilyos'ta, Anadolu tarafında ise Riva'da ve Boğaz girişindeki fenerlerde ikişer kale daha yaptırılmıştır. Daha sonra Rumeli kıyısında Garipçe, Büyük Liman Tersanesi, Anadolu kıyısında ise Poyraz Limanı kalelerinin de inşasıyla yediye ulaşan kalelere topluca “*Kılâ-i Seb'a*” denilmiştir.¹⁸ Boğaziçi'ndeki savunma yapıları için kullanılan diğer bir tabir de “*Kıla-i Tis'a*”dır. 1789 tarihli bir tamirat keşif defterine göre söz konusu tabir şu savunma yapılarını ihtiva ediyordu. Yuşa Burnu Tabyası, Anadolu Kavağı Kalesi, Poyraz Limanı Kalesi, Anadolu Feneri Kalesi, Revancık Kalesi, Kilyos (Bağdadçık) Kalesi, Rumeli Feneri Kalesi, Garibçe Kalesi, Liman-ı Kebir Tabyası ve Telli Dalyan Tabyası.¹⁹ 19. yüzyılın ilk çeyreğinde bunlara Karaburun Tabyası, Fil Burnu Tabyası, Papas Burnu Tabyası, İbrahim Paşa Tabyası, Ağaçalı Tabyası, Köybaşı Tabyası, Baltalimanı Tabyası, Servi Burnu Tabyası ve Çakal Burnu Tabyası da eklenmiştir.²⁰

¹⁵ Kilyos kalesinin diğer ismi Bağdadçık idi. Bkz. BOA, AE. SSLM.III. nr, 8/371 (1206/1791-92).

¹⁶ BOA, C.AS. nr. 633/26701 (24 S 1224/10 Nisan 1909); Uzunçarşılı, a.g.m., s. 515.

¹⁷ “Sultan Abdülhamid Han efendimizin zaman-ı mülükanelerinde olduğu misillü Anadolu ve Rumelikavaklarıyla Yuşa Burnu ve Telli Dalyan Tabyaları ve sonradan zam ve ihdas olunan Kireçburnu Tabyası iş bu beş mahal lüzum-ı miktarı bostanı neferatı ikame ve iskân ettirilerek Bostancıbaşı Ağa kullarının zîr-i idaresinde olmak...” BOA, HAT. nr. 1357/53190 (1222/1807-8), 473/23134 (1244/1828-29); Uzunçarşılı, a.g.m., s. 514.

¹⁸ M.Tayyib Gökbilgin, “Boğaziçi”, *TDVİA*, C. 6, s. 261; Bunlara Kıla-i Hakanî de denilmekteydi. Bkz. Uzunçarşılı, a.g.m., s. 515; BOA, C.AS. nr. 511/21309 (2 Ş 1231/28 Haziran 1816).

¹⁹ BOA, D.BŞ. nr, 5750. s.1(22 Z 1203/13 Eylül 1789); BOA, C.AS. nr. 633/26701 (24 S 1224/10 Nisan 1909); Uzunçarşılı, a.g.m., s. 515.

²⁰ Uzunçarşılı, a.g.m., s. 515; Yeşim Yaşa, a.g.t., s. 22 ve 32.

Yüzyılın sonlarına doğru Boğaz savunmasının kalelerden daha çok tabya ve bataryalara kaydığı görülmektedir. Nitekim belgelerde eski kalelerin metruk, bakımsız oldukları ifade edilirken savunma tahkimatı konusunda batarya ve tabyalara özellikle vurgu yapılmaktadır.

İstanbul Boğazı'nın Güvenliği İçin Alınan Tedbirler

Genel olarak İstanbul ve Boğaziçi'nin güvenliği Bostancı Ocağı'na bağlı olmasına rağmen Anadolu Hisarı ile Rumeli Hisarı'nın yönetimi bu ocağın sorumluluğunda bulunmuyordu.²¹ 1624 tarihinde meydana gelen Kazak saldırısı ve giderek artmaya başlayan Rus tehlikesi bu durumu değiştirmiştir. Bu tarihten itibaren her iki kalenin sorumluluğu Bostancı Ocağı'na bırakılmıştır.²² 18. yüzyılın ikinci yarısında Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Kaptan-ı Deryalık döneminde Boğaz güvenliğinin tahkim edilmesi çerçevesinde yeni kaleler yapılması ile buraların yönetimi bir süre Tersane-i Âmire'ye ait olmuşsa da ortaya çıkan karışıklık sonucu tekrar Bostancı Ocağı'nın sorumluluğuna bırakılmıştır.²³

Böylece başkentin güvenlik ve asayışı, özellikle değişen şartlar ile 18. yüzyıldan itibaren artan bir şekilde Bostancı Ocağı'nın sorumluluğuna verilmeye başlanmıştır. Bostancılar, Osmanlı sarayının dâhil ve haricinde padişahlara ait bahçe ve bostanlarla, padişah ve saray hizmetinde bulunan kayıklar ve diğer bir kısım işlerde hizmet eden ve geniş teşkilatı olan mühim bir ocaktı. Marmara ve Boğaziçi sahillerinin muhafazası da bu ocağa aitti.²⁴ Bostancıbaşılar, bu geniş sahadaki asayiş ve güvenliği buralarda bulunan bahçelerdeki bostancılar vasıtasıyla sağlamışlardır.²⁵ Rumeli ve Anadolu Kavakları Kalelerinin muhafazasında Bostancı Ocağı'ndan gelen ve *ustalık*²⁶ olarak bilinen zabitler vardı. Buradaki askerlerin Bostancılardan oluşması kanun gereği idi.²⁷

1772 yılında Boğaz'ın Karadeniz'e yakın olan kavaklarla fenerler arasındaki yerlere yeni tabyalar inşa edilmiş ve buralara Bostancılar yerleştirilmiştir. Buna ilave olarak 1774'te Boğaz'ın girişine yakın Anadolu ve Rumeli

²¹ Murat Yıldız, *Bostancı Ocağı*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2012, s. 143.

²² BOA, HAT, nr. 1391/55526 (29 Zilhicce 1204/9 Eylül 1790).

²³ BOA, HAT, nr. 1391/55526 (29 Zilhicce 1204/9 Eylül 1790).

²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 451.

²⁵ Murat Yıldız, *Bostancı Ocağı*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2008, s. 123.

²⁶ Yeniçerilerin küçük zabitlerinden birisinin unvanıdır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, C.III, İstanbul 1993, s. 553.

²⁷ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'i-Ahbâr*, Haz. Mücteba İlgürel, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 214-215.

kıyılarındaki kaleleri muhafaza etmeleri için yeni cebeci, bostancı ve topçu neferlerinin tayin edilmesi istenmişti. Ancak mevsimin kış olması ve yeterli ekonomik kaynak bulunamaması nedeniyle bir süreliğine ertelenmesine karar verilmiştir.²⁸ Bunlara ilaveten Kaptan-ı Derya'nın zaman zaman Boğaz kalelerini kontrol ederek gerekli eksiklikleri tespit etmeye çalıştığı bilinmektedir.²⁹

Genel olarak Boğaz'da inşa edilen her kalede idareci olarak bir dizdar, bir kethüda ve yeteri kadar mustahfız bulundurulması kanundu. Bunların ulufeleri İstanbul Cizyesi malından ocaklık olarak ödenmiştir.³⁰

1787'de kalelerdeki neferlerin ihtiyaçtan az olması nedeniyle Rumeli Feneri'ne 6, Garipçe'ye 7, Liman-ı Kebir'e 5, Poyraz'a 7 ve Anadolu Feneri'ne 5 mustahfız tayin edilmiştir. 1788'de inşa edilen Telli Dalyan Tabyasına 29, Yuşa Tabyasına 30 nefer atanmıştır.³¹ Buralara kethüda, topçubaşı, cebecibaşı, bölükbaşı, suyolcusu ve mustahfizlar yerleştirilmiş ve periyodik aralıklarla kontrolü Tersane Emininin veya Kaptan Paşa'nın sorumluluğuna bırakılmıştır. İstanbul Boğazı'nı korumakla görevli en büyük askere *Boğaz Nazırı*, *Boğaz Hisarları Nazırı* veya *Boğaz Seraskeri* denilmiştir.³² Bununla birlikte Boğaziçi'nin dâhili ve sivil asayişinden Bostancıbaşı'nın sorumlu olması durumu devam etmiştir.

Boğaz hattının korunması hususunda zaman zaman kapsamlı düzenlemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim özellikle Nizam-ı Cedit reformları kapsamında birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Bu çerçevede eski uygulamaya göre mustahfız namıyla hizmet gören şahinci ve çakırcı neferleri "iktidarları olmadığı" gerekçesiyle görevlerinden alınmışlar, dönemin Kaptan-ı Deryası Gazi Hasan Paşa'nın sorumluluğunda yeni defterler düzenlenmiş ve buralara yeni idareci ve askerler tayin edilmiştir.³³

²⁸ BOA, C.ML. nr. 21227 (22 Za 1187/4 Şubat 1774).

²⁹ Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târîhi*, Haz. Mehmet Ali Beyhan, TTK. Yayınları, Ankara 2003, C.II, s. 855.

³⁰ "...kale-i cedidlerin muhafazaları için kaide-i kadime muktezasınca dizdar ve muhafizün tertip ve tayin eder olmaktan naşi kaleteyn-i mezbureteynden her birine birer nefer dizdar ve birer nefer kethüda ve yirmişer nefer mustahfız tayin ile...ve ulufeler İstanbul cizyesi malından ocaklık tayin..." BOA, C.AS. nr. 1120/49619 (18 Zilhicce 1187/2 Mart 1774); BOA, C.AS. nr. 1140/50667 (9 N 1202/13 Haziran 1788); BOA, HAT. nr. 473/23134, (1223/1808-9).

³¹ BOA, KK. nr. 2161/14; BOA, C.AS. nr. 44904; Murat Yıldız, *Bostancı Ocağı*, s. 144.

³² Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 516.

³³ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.II, TOBB Yayınları, s. 734: Nuri Tarihinde ise yeni düzenleme şu ifadelerle kaydedilmiştir: "Bahr-i Siyah Boğazı'nda vaki Anadolu ve Rumeli kavakları kalelerine kadimden Bostani Ocağından usta ve Bostancı neferatından mustahfız

Sultan III. Selim tahta çıkar çıkmaz (Receb 1203/Nisan 1789), Rusya ile devam eden savaşın da etkisiyle başkentin korumasını sağlama almak amacıyla İstanbul Boğazı'nın tahkim edilmesine özel önem vermiş, mevcut yapıların tamirâtı ve yeni savunma yapılarının inşası için Fransız mühendisler istihdam etmiştir.³⁴ Bu mesele ile ilgili olarak da Tevkiî Feyzullah Efendi görevlendirilmiştir.³⁵ Şevval 1203/Mayıs 1789 tarihli belgeye göre İstanbul Boğazı'nda bulunan *Kılâ-i Tis'a* ve tabyalarda yapılan teftiş sonucunda buralarda yeteri miktarda topçu askerinin bulunmadığı

---

tayin olunmuş olup, ancak kaleteyn-i merkumeteynin pişgahında müceddeden tabyalar inşa ve kebir toplar vaz olunmuş olmağla neferatın dahi tanzimi lazım geldiğinden kadimi üzere Bostancı Ocağına merbut bir odalı bostani olarak leyl ü nehar hıdmet-i lazımlerinden münfek olmayarak emr-i muhafaza da kıyam ve kurbu civarında olan Yuşa Tabyasıyla Telli Dalyan tabyalarına dahi bu vech ile bostani neferatı tertib ve Levent Çifliği neferatı misillü top ve tüfenk talimiyle maharet kesb etmek... Kıla-i Erbaa neferatının talim-ü taallimlerine ve zabt-ü rabtlarına bostancıbaşı olanlar daima dikkat edüp rical-i Devlet-i Aliyyeden dahi bir kimesne nazır tayin olunup nizam ve rabitalarına ve tevzi-i mevaciplerine nezaret ile nazır maan temhir edeler... Ve kılla-i erbaa ustaları dizdar makamında olup imal-i neferata dikkat eyleye..İşbu kal'alardaki neferatın cümlesi cism-i vahid hükmündedir. Boğaz-ı mezkurun muhafazası ehemmi-i umur-ı Devlet-i Aliyyeden olduğuna binaen...neferat-ı merkume evvelki gibi rabitasız ve talimsiz ve işsiz ve güçsüz durmayup daima fenn-i top endazede ve nişan almakta kesb-i maharet eyleyeler...ve iş bu kılla-i mezkureye tayin olunan bir nefer kâtib senevi 1000 kuruş maaş ve her kalenin dizdar ustalarına kıla-i sebaya kıyasen senevi 600 kuruş maaş tahsis olunup fakat Yuşa Tabyası dizdar ustası ashab-ı tumardan olmağla ona maaş tayin olunmadı. Kale kethüdasına ve topçubaşısına 76 akçe ve 3 er aded cebehaneçi neferlerine 56 şar akçe 2 aded mehterlere 56 şar akçe yevmiye tayin olundu. Rumeli Kavağı Kalasına 60 şar akçe yevmiye ile 24 top ustası ve 56 şar akçe yevmiye ile 72 top neferi ve 86 şar akçe yevmiye ile bir humbaracıbaşı ve 70 akçe yevmiye ile bir nefer humbaracı kethüdası ve 60 şar akçe yevmiye ile 8 nefer humbaracı halifesi ve 56 şar akçe yevmiye ile 24 humbaracı neferi tertib olundu. Anadolu Kavağı dahi salıfüzükir yevmiye tertib ile 25 top ustası 75 top neferi ve ashab-ı tumardan bila yevmiye bir nefer humbaracıbaşı ve yevmiye ile bir nefer humbaracı kethüdası ve 10 nefer humbaracı halifesi ve 30 aded humbaracı neferi ve Yuşa Tabyasına kezalik tertib-i mezkûr üzere 31 top ustası ve 93 top neferi ve 1 humbaracıbaşı ve 1 humbaracı kethüdası ve 10 humbaracı halifesi ve 30 humbaracı neferi tertib olundu. Ve Telli Tabya ya 23 top ustası 69 top neferi tertib olundu. Ve iş bu Yuşa Tabyasıyla Telli Tabya da vaki iki aded cami-i şerifin dahi iki nefer hatibine 20 şer akçe ve 2 nefer kayyum ve müezzinine 30 ar akçe yevmiye tayin ve tahsis olundu.” Bkz. Nuri Tarihi, s. 658-664.

³⁴ Oya Şenyurt, “III. Selim Döneminde İnşaat Ortamını Yönlendiren İki Fransız Mühendis ve Kale Tamirleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII / 2, 2013, 487-521. Söz konusu çalışmada III. Selim'in ilk on yılında bu yapılarda kullanılan inşaat malzemesi ve tekniklere odaklanılmıştır; Standford Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim*, Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s. 167-168; III. Selim döneminin ilk üç yılında Boğaz savunması için yapılan çalışmalar için bkz. Seydi Vakkas Toprak, “İstanbul Boğazı'nın Savunma Önlemleri Kapsamında Boğaz Kalelerinin Tahkimi (1789-1792)”, *İbn Haldun Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları VI*, Ankara 2020, s. 265-314.

³⁵ *Tarih-i Cevdet*, C. VI, s. 1674.

tespit edilmiştir. Bu dönemde devletin iktisadî ve askerî durumunun ne derece kötü durumda olduğu Boğaz'ın korunması için alınması gereken tedbirler hususunda karşılaşılan güçlüklerden anlaşılabilir. Zira buralarda yeteri kadar topçu ve mustahfiz askerî olmamasının yanı sıra bunların temini ve maaşlarının ödenmesi konularındaki imkânsızlıklar dolayısıyla kış mevsimine kadar maaşlı asker temini gibi günü kurtaracak tedbirler düşünülmüştür. Bu dönemde Boğaz'da toplam 499 nefer ve zabıtân bulunurken bunların masrafı toplamı 23.150 akçeye ulaşmaktaydı. Ayrıca bu ekonomik sıkıntıların yanında mevcut militarist yapının yeni nizama adaptasyonunda da -Kabakçı Mustafa isyanıyla sona eren- zorlu bir süreç başlıyordu. Boğaz kalelerinde mevcut Bostancı Ocağı askerlerinin yeni kurulan Nizam-ı Cedit ordusuna dâhil edilmesi, onlar gibi talim etmeleri ve yeni tip kıyafetleri giymeleri istenmiştir.³⁶ Fakat bunların çoğunluğu “*bağ, tarla ve evlad ü iyal*” sahibi olmalarından dolayı Yeniçeriyiz bahanesiyle uygulanmak istenen değişiklikleri kabul etmekte diremişlerdir. Yapılan bu düzenlemeler kapsamında “*Kılâ-i Hamse*” de idarecilerle birlikte 315 kişi istihdam edilmiş, bunların senelik aylıkları toplamı 48.527,5 kuruşu bulmuştur. Bu kalelerin idaresi Kaptan Paşa'ya bağlanmıştır.³⁷

Ayrıca mevcut dokuz kalede 160 kadar top bulunmasına ve her top için bir topçu askerine ihtiyaç duyulmasına rağmen her kalede sadece birer topçu askerî mevcut bulunuyordu. Bu zamanlarda İstanbul Boğazı Nazırı olan Esseyid Numan Bey, bu durum karşısında 120 kadar topçu askerinin 15'er kuruş aylık ile masraflarının ilk etapta kendisi tarafından ödenmesi kaydıyla istihdam edilmesini teklif etmiş, sonrasında masrafların mukataat faizinden ödenmesi uygun bulunmuştur.³⁸

9 Eylül 1790 tarihli bir arz tezkeresine göre boğazın güvenliği için şu tedbirlerin alınması öneriliyordu. Tersane Paşasının yerine münasip bir nazır atanması, Boğaz'ın her iki yakasına güvenliği sağlamak için birer memur tayin edilmesi, her iki yakaya 120'şer piyade ile komutanlıklarına birer serdengeçti ağası tayin edilmesi, bunların periyodik olarak askerleriyle birlikte Rumeli'den Amine Burnu'na (İğneada), Anadolu tarafında Şile ye kadar gidip gelmeleri istenmekteydi. Fakat bu öneriler zamanın şartları ve

³⁶ “*Bostancı neferatına ve gayruya gâh iltifat gâh zorla cümlesi asakir-i şahane misüllü ta'lim ve gerek kıyafetlerini tanzim etmeyeteklif ve Boğaz Nazırı Halil Ağa bu iş ile sorumlu olup...onlar dahi “yeniçeriyiz” iddiasını bast...ve her biri muhalefet olmağla...*” Cabi Tarih, C. I, s. 100.

³⁷ BOA, C.AS. nr. 1144/50873(2 Ra 1199/13 Ocak 1785); BOA, MAD, nr. 17611, s. 53-69.

³⁸ BOA, C.AS. nr. 1157/51456.

malî yetersizlikler nedeniyle uygun bulunmamış ve serdengeçti ağalarının istihdamına izin verilmemiştir.³⁹

1791 tarihli bir Hatt-ı Hümayun kaydına göre ise; İstanbul Boğazı'nın idaresinde "Karadeniz Boğazı Muhafızı Mustafa Ağa ve *Kılâ-i Tis'a* Nazırı Mahmud Ağa birlikte vazife yapmakta⁴⁰ ve buralarda toplam 223 top bulunmaktaydı.⁴¹ Bostancı Ocağı teşkilatında yapılan düzenlemeler sırasında Boğazın Anadolu yakasıyla Rumeli yakası da tahkim edilerek Anadolu yakasındaki yapılanmanın bir benzeri Rumeli yakasında da uygulanmıştır. Böylece Anadolu ve Rumeli Hisarlarıyla Yuşa ve Telli Tabyaların nefer sayısı, top ve mühimmat miktarı önemli ölçüde artırılmıştır.⁴²

Öte yandan 4 Eylül 1793 tarihli *Kılâ-i Seb'a* Nazırı Mehmed'e hitaben yazılan bir hüküm kaydına göre; kalelerde mevcut askerlerin her daim talimli olması istenerek asıl görevleri dışında herhangi bir iş ile meşgul olmalarının önüne geçilmesi ve bu tür işlere bulaşanların tespit edilerek cezalandırılması istenmiştir.⁴³ Anlaşılan o ki dönemin Osmanlı askerî nizamındaki bozukluk ve gevşeklik hâli Boğaz kalelerindeki neferler için de geçerlidir.

Bu minvalde olmak üzere 1795'te savunma yapılarına yeni bostancı neferleri atanmıştır. İstihdam edilen 111 neferin 13'ü Anadolu Feneri Kalesine, 20'si Poyrazlıman Kalesine, 13'ü Liman-ı Kebir Tabyasına, 29'u Rumeli Feneri Kalesine ve 36'sı Kilyoz Kalesine tayin edilmiştir. Ayrıca başkente olan uzaklığı ve arazi yapısı nedeniyle Anadolu ve Rumeli Fenerleri, Poyrazlıman Kalesi, Büyükliman Tabyası neferlerine 10'ar akçe zamlı maaş ödenmesine karar verilmiştir.⁴⁴

Aynı tarihte Rumeli Kavağı, Anadolu Kavağı, Yuşa Tabyası ve Telli Tabya'nın idaresi için bir nazır tayin edilmiş, kalelerin her birine birer muallim bölükbaşı, birer cebecibaşı, üçer cephaneci ve mehterci atanmıştır. 1795–1796 yıllarında Bağdadçık, Revancık, Anadolu Feneri, Rumeli Feneri, Garipçe, Poyraz Limanı ve Büyük Liman Kalelerinin neferlerine beş yüz kişi

³⁹ BOA, HAT, nr. 1396/55932(29 Zilhicce 1204/9 Eylül 1790).

⁴⁰ BOA, HAT, nr. 208/11018.

⁴¹ BOA, C.AS. nr. 633/26701; "Sultan Abdülhamid Han efendimizin zaman-ı mülükanelerinde olduğu misillü Anadolu ve Rumelikavaklarıyla Yuşa Burnu ve Telli Dalyan Tabyaları ve sonradan zam ve ihdas olunan Kerçburnu Tabyası iş bu beş mahal lüzum-ı miktarı bostanı neferatı ikame ve iskân ettirilerek Bostancıbaşı Ağa kullarının zir-i idaresinde olmak..." BOA, HAT,473/23134, 1223/1808-9).

⁴² BOA, C.AS. nr. 41283; BOA, MAD. nr. 17607, s. 4-18.

⁴³ BOA, C.AS. nr. 941/40824.

⁴⁴ BOA, C.AS. nr. 44904; Murat Yıldız, *Bostancı Ocağı*, s. 145.

eklenerek sayısı bine çıkarılmıştır.⁴⁵ *Kılâ-i Seba*'ya Boğaz Nazırı atanırken, *Kılâ-i Erbaa* ise eskiden olduğu gibi Bostancıbaşı'nın uhdesinde bırakılmıştır.⁴⁶

Boğaz'ın Karadeniz tarafında bulunan, Bağdadçık (Kilyos) Kalesi, Revancık (Riva) Kalesi, Rumeli Feneri Kalesi, Anadolu Feneri Kalesi, Garipçe Kalesi, Büyük Liman Kalesi ve Poyraz Kalelerinin askerleri Karadeniz halkından toplanıp getirilen askerlerle oluşturulmuştur. Bu askerlerin çoğunluğu Laz ve Çepni kökenliydi.⁴⁷ Bu kaleler, Sarıyer ve Beykoz'a çok uzakta buldukları için, söz konusu askerlere evlenme, ev kurma, bahçe sahibi olma gibi ayrıcalıklar tanınmıştır. Bu duruma bağlı olarak kalelerin çevrelerinde küçük köyler oluşmaya başlamıştır.⁴⁸ Sultan III. Selim ise Boğaz savunmasını güçlendirmek için daha çok göçmen, mülksüz ve yamakları buralara yerleştirmiş, 1807 Kabakçı İsyanı akabinde Alemdar Mustafa Paşa bunları tekrar memleketlerine geri göndermiştir.⁴⁹

Boğaz'ın güvenliğinin sağlanması için alınan tedbirler arasında Karadeniz kıyısında bulunan İğneada⁵⁰, Karaburun gibi mahallerde kale ve tabyaların yaptırılması da önem taşıyordu.⁵¹ Bu sahil şeridinin korunma vazifesi de ayrı bir görevlinin uhdesinde bulunurdu. Nitekim 1792'de Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa tüm güvenlik tedbirlerinden, Boğaz Muhafızı Kolçak Mustafa Ağa Boğaz'ın Anadolu ve Rumeli yakalarından, Seyyid Numan Bey ise Boğaz çıkışından İğneada'ya kadar olan Rumeli sahilleri muhafazasından sorumlu tutulmuşlardır.⁵²

Bundan başka, Boğaz'dan geçiş yapmak isteyen yabancı gemiler için belli başlı bekletilme yerleri vardı. Bu bekletilme yerleri, kış mevsiminde Kavaklararası, yaz aylarında ise Karakaşaltı olarak bilinen mevkiiler idi. Geçiş yapmak isteyen geminin durumu Boğaz nazırına bildirilmek zorundaydı. Herhangi bir tehlike anında öncelikle Rumeli Feneri Kalesi

⁴⁵ Reşat Ekrem Koçu, *a.g.m.*, s. 2851; *Tarih-i Cevdet*, C. VI, s. 1748.

⁴⁶ *Tarih-i Cevdet*, C. VI, s. 1748-1749.

⁴⁷ "...Boğaz Nazırı Süleyman Ağa ulufe verirken ibram ve bunların ekseri Laz ve Çepni olmalarıyla ziyadece güçlerine gelüp yeniçerilik iddiasında olmalarıyla..." *Cabi Tarih*, C. I, s. 126-138.

⁴⁸ Reşat Ekrem Koçu, *a.g.m.*, s. 2852.

⁴⁹ Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 307.

⁵⁰ İğneada'da Kuru Burnu adlı yerde Osmanlı-Rus Savaşı'nın hemen öncesinde bir tabya yaptırılmıştı. BOA, C. AS. nr. 1/39.

⁵¹ *Nuri Tarihi*, s. 128-129.

⁵² Seydi Vakkas Toprak, *a.g.m.*, s. 275.

gerekli uyarıyı yapmakta ve sırasıyla Revancık, Anadolu Feneri, Garipçe, Poyraz Limanı, Rumeli Kavağı, Anadolu Kavağı'na işaret verilmekteydi.⁵³

Diğer taraftan Boğaz Muhafızlığı ile Boğaz Nazırlığının ayrı ayrı görevler olarak yürütüldüğü dönem, Sultan III. Selim'in ilk yıllarına kadar gider. Nitekim 20 Eylül 1789 tarihli Kaymakam Paşa'ya hitaben yazılan bir Hatt-ı Hümayun kaydında Boğaz Nazırı Seyyid Numan Bey⁵⁴ ile Boğaz Muhafızı Mustafa Paşa'nın görevlerini birlikte sorun çıkmadan yerine getirmeleri isteniyordu.⁵⁵ Yine 1791 tarihli bir başka belgeye göre Bağdadçık-ı Kilyoz kalesinin tamirinin Boğaz Muhafızı Kolçak Mustafa Ağa veya Kaleler Nazırı Mahmud Ağa tarafından yerine getirilmesi istenmiştir.⁵⁶ 1791 tarihli bir belgeye göre boğaz muhafızlığı görevi kafa karıştırmakta ve görev alanlarının sınırları sorun çıkarmaktaydı. Belgeye göre Numan Bey Karadeniz Boğazı'ndan İğneada'ya kadar olan *Rumeli sahillerinin muhafızı* olarak atanmış, Kolçak Mustafa Ağa ise *Karadeniz Boğazı muhafızı* olarak görevlendirilmiştir. Kolçak Mustafa Ağa'nın Numan Bey'in görev sahasına müdahale etmesi üzerine ortaya çıkan karışıklığın önlenmesi amacıyla Mustafa Ağa'nın yalnızca Karadeniz'in Anadolu sahilleri kısmından sorumlu olmasına karar verilmiştir.⁵⁷

29 Ağustos 1791 tarihli bir Hatt-ı Hümayun kaydında “*Kılâ-i Tis'a*” ‘da bulunan asker kışlaları ve sair binaların, buranın nazırı Mahmut Ağa tarafından istendiğinde, bunların Boğaz Muhafızı Mustafa Ağa tarafından tamir ettirilmesi defterdar tarafından önerilmiştir.⁵⁸ Boğaz hisarlarının genel olarak bakımsız ve yıkılmaya yüz tuttuğu ve bu konuda yeterli girişimlerde de bulunulmadığını yüzyılın ilk yıllarında şehre gelmiş yabancıların gözlemleri de teyit etmektedir.⁵⁹

⁵³ *Nuri Tarihi*, s. 410-412 ve 658-661.

⁵⁴ İğneada'dan Karadeniz Boğazı'na kadar olan sahillerin muhafazası bu tarihte Numan Bey'e verilmişti. BOA, C. AS, nr. 82/3840.

⁵⁵ BOA, HAT, 192/9385. Fakat bazı belgelerde *muhafız-ı nazır-ı Kılâ-i Tis'a* ifadesi ile Boğaz Muhafızı ile Boğaz Nazırının aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. BOA, C.AS. 1140/50667. Boğaz yamakları isyanının elebaşlarından Kabakçı Mustafa'yı öldüren Pınarhisar Ayarı Uzun Hacı Ali Ağa Boğaz kalelerine muhafız ve nazır tayin olundu. *Cabi Tarih*, s. 191.

⁵⁶ BOA, AE. SSL M. III.11/587; Ayr. Bkz. BOA, HAT,1399/56277.

⁵⁷ BOA, HAT, nr. 196/9805; Seydi Vakkas Toprak, *a.g.m.*, s. 283.

⁵⁸ BOA, HAT, 1399/56274.

⁵⁹ Dr. William Wittman, *Osmanlı'ya Yolculuk (1799-1800-1801)*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2011, s. 33-34.

1807 yılında Boğaziçi'nde bulunan kale ve tabyaların onarılıp içlerine yeterince asker konması ve Hüseyin Ağa'nın da Boğaz Nazırı olarak atanması uygun bulunmuştur.⁶⁰ Boğaz yamakları lideri Kabakçı Mustafa'yı öldüren Pınarhisar ayanı Uzun Hacı Ali Ağa, Boğaz Nazırlığına atanır atanmaz isyancıları tedip etmiş, mallarına el koymuş, Anadolu ve Rumeli Fenerleri ile Macar Tabyası ve Selvi Burnu Kalelerinin askerlerini bostancı tayin etmiş ve her ocaktan bostancı askerleri görevlendirmiştir. Ayrıca disiplinsiz davranışları sebebiyle, söz konusu askerlerin Laz, Çepni ve Ekkrattan olmamasına da azami dikkat göstermiştir.⁶¹

Sultan II. Mahmut döneminde de Boğaz'ın her iki yakasında ayrı ayrı Boğaz Muhafızı görevlendirilmesi uygulaması devam ettirilmiştir.⁶² 1237(1821-22)'de İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakası Darendeli Vezir Seyyid Hasan Rıza Paşa'ya, 1240 (1824-25)'de aynı bölge Mahmut İzzet Paşa'ya verilmiştir.⁶³ Anadolu tarafının muhafazası ile görevlendirilen kişiler çoğunlukla Beykoz'da, Rumeli tarafının muhafazası ile görevlendirilenler ise Rumeli Feneri'nde otururdu. Rum İsyanı'nın başladığı tarihlerde bostancı askerlerinden mustahfiz tertib edilerek inşa edilen ve daha sonra bu askerlerin ilga edilmesiyle karakolhane usulüyle kullanılmaya başlanmış olan tabyalarda, nöbetleşe olarak yeteri kadar asker bulundurulmasına özen gösterilmiştir. ⁶⁴ Fakat bir süre sonra bu uygulamadan vazgeçilmiştir. II. Mahmut'un ilk yılına ait bir belgeye göre *Kılâ-i Seb'a* Boğaz Nazırı'nın, *Kılâ-i Hamse* ise Bostancıbaşı'nın idaresi altında bulunuyordu.⁶⁵ 1822 tarihinde Boğazdaki kale ve tabyaların bir kısmı Tersane-i Amire'nin bir kısmı ise Bostancı Ocağı'nın sorumluluğu altındaydı. Tersane-i Âmire'ye ait kalelerde 25 çavuş, 24 kayıkçı ve 24'ü hademe olmak üzere toplam 1531 nefer, Bostancı Ocağına bağlı olanlarda ise toplamda 2565 nefer istihdam edilmiştir.⁶⁶ *Kılâ-i Seb'a* da görevli memurların maaş ve ekmeğe ücretleri İstanbul, Edirne, Gelibolu, Filibe, Manastır, Yenişehir cizyeleri malından ocaklık olarak ödeniyordu.⁶⁷ Boğaz hisar ve tabyalarının inşa ve tamir

⁶⁰ *Cabi Tarih*, C. I, s. 35.

⁶¹ *Cabi Tarih*, s. 196.

⁶² Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 261; *Tarih-i Cevdet*, C. XII, s. 3404.

⁶³ *Es'ad Efendi Tarihi*, s. 37 ve 422.

⁶⁴ Sabık Çirmen Sancağı Mutasarrıfı Mustafa Paşa vezaret rütbesiyle Bahr-i Siyah Boğazı muhafazasına memur edilmiş ve Karaburun'da ikamet etmesi emredilmişti. Aynı şekilde Mustafa Paşa'nın yerine atanan Seydi Ali Paşa'nın da aynı mahalde oturması emrolunmuştu. *Şanizade Tarihi*, C. II, s. 1097 ve 1120.

⁶⁵ BOA, AE. SMST. IV. 1/41.

⁶⁶ Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 529-530.

⁶⁷ BOA, AE. SSLM. III. 329/19083.

işlerinde görevlendirilmek üzere her bir kaleye bina emini atanıyor ve bunların başlarına da bir nazır görevlendiriliyordu.⁶⁸ Boğaz kalelerinde görevli olan Cebeci askerleri nöbetleşe görev yapar ve bunlar ateş kayıkları ile taşınırdı.⁶⁹ *Kılâ-i Hakaniye* olarak da bilinen Boğaz Kalelerine Tersane-i Amire 'den 10 nefer işaret hocasının atanması usuldendi. Bunlara 50'şer kuruş maaş ile 10'ar kuruş yiyecek içecek ücreti ödeniyordu.⁷⁰

Boğaz kalelerinin idaresine atanan nazırlar sefer için orduya katıldıklarında yerlerine vekil tayin edilirdi.⁷¹ Diğer zamanlarda görev yerlerinde hazır bulunmaları istenirdi.⁷² Boğaz nazırlarının görev ihmalleri ortaya çıkarsa idam edilmeleri olağandı. Nitekim Sultan II. Mahmut Boğaz Nazırlığı görevini yürüten Abdülhamit Ağa'yı görevinden alarak idam ettirmiş ve malları müsadere edilmiştir.⁷³ Nazırların yüksek rütbelere sahip olmaları yaptıkları işte kolaylık sağlardı. Nitekim *Kılâ-i Tis'a* Nazırı Mehmed Ağa zeamet sahibi ve hassa silahşörlerinden olmasına rağmen kendisine kapıcıbaşılık rütbesi verilirse nüfuzunun artacağını umarak rütbesinin yükseltilmesini talep etmiştir.⁷⁴ Bahr-i Siyah Boğazı nazırlarına bu dönemde aylık 666 kuruş maaş⁷⁵ ve hizmetlerine *Kapanarin* diye tabir edilen beş çifte piyade kayığı tahsis olunurdu.⁷⁶ Ayrıca Rumeli Feneri karyesinde Boğaz nazırına ait bir konak bulunmaktaydı.⁷⁷

Boğaz'ın güvenlik tedbirleri zaman zaman padişahlar tarafından da denetlenir ve bu hususta boğaz nazırlarından bilgi alınırdı.⁷⁸ 1263/1846-1847 tarihinde yapılan teftişte boğaz kale ve tabyalarının tamire muhtaç oldukları görülmüş ve bir rapor hazırlanmıştı. Rapora göre İstanbul Boğazı kale ve tabyaları zaman zaman tamir edilse de asli durumuna uygun olarak "*fenn-i*

⁶⁸"Bu defa Bahr-i Siyah Boğazını teşrif buyurdıklarında huzur-ı veliniamlarında ebniye-i kıl'â nazırı izzetlü Seyyid Feyzullah Efendi bendeleriyle Boğaz-ı mezkûr nazırı Mehmet Ağa kulları ve mühendis beyzadeye..." BOA, C.AS. 1194/53365; BOA, HAT,1403/56746; HAT, 1458/21.

⁶⁹ BOA, AE.SABH.I. 354/24815.

⁷⁰BOA, AE. SMHD.II.29/1781/01.12.1228/25 Kasım 1813; BOA, C.BH. 48/2296/2.26 Za 1230.

⁷¹ BOA, HAT,1391/55446.

⁷² BOA, HAT,1391/55526.

⁷³Tarih-i Liva, s. 96.

⁷⁴ BOA, HAT, 238/13255.

⁷⁵ BOA, AE. SMHD.47/3092/30.03.1247/8 Eylül 1831.

⁷⁶ BOA, C.BH.218/10153/25 C 1235; BOA, C.BH.99/4781/17.07.1245.

⁷⁷ BOA, C.AS. 167/7335.11 Ş 1236.

⁷⁸ *Tarih-i Liva*, s. 75.

istihkâma muvafık olmadığından" bu halde yapılan masrafların boşuna olduğu, bu durumun izalesi için kale ve tabyaların resimlerinin gönderilerek en çok tamire ihtiyaç olandan başlanılmak üzere peyderpey bunların aslına uygun olarak tamir edilmesi tavsiye edilmiştir.⁷⁹

Ayrıca Tophane-i Amire'ye mensup İstanbul Boğazı ihtiyat ve istihkâm alaylarıyla ambar taburları için Kocaeli ve Hüdavendigâr sancaklarından asker temin edilmesi istenmiştir. Fakat Kocaeli Sancağı nüfusunun yetersizliği sebebiyle bunlara ilave olarak Terkoz, Bolu, Vize Silistre Sancakları ile buralara yakın yedi adet kazanın da ilave edilmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁰ Yine 1269/1852-1853 tarihinde yapılan kontrolde İstanbul Boğazı'nın nefer sayısının 1832 kişiye ulaştığı görülmüştür.⁸¹

Kırım Savaşı sonrasında Boğaz'ın güvenliği meselesi daha da önem kazanmış ve buralarda görevli subay ve askerlerin yeterli düzeyde eğitilmiş olmamaları kronik bir problem olarak sürekli gündemde tutulmuştur. Bu sebeple orduların cephanelerinin yanında topçu teşkilatıyla boğazlar ve sahillerde bulunan kale ve istihkâm da doğrudan Tophane-i Amire'ye bağlanmış ve "boğaz muhafızı" unvanıyla bir görevlinin sorumluluğuna verilmeye devam etmiştir.⁸² Bu işlerden birinci derecede Tophane müşiri paşa sorumlu tutulmuştur.⁸³

Tophane Müşiri Ali Paşa; İstanbul Boğazı kale ve tabyaları ile yerli topçularının kayıtlarının tutulması, terfi ve eğitimleri, gerekli mühimmat ve ihtiyaçları gereği gibi ifa edilemediğinden şikâyet etmekteydi. Ali Paşa'ya göre, topçu, humbaracı, lağımçı subayları fenn-i hendeseye vakıf olmaları gerekirken çoğunluğu mimarlık işlerine memur olduklarından tezyi-i evkat (vakti ziyan) ediyorlardı. Bu nedenle bundan sonra eskiden olduğu üzere içlerinden alınan hulefa ve şakirdân Tophane hizmetlerinde istihdam edilecek, ileride silsileleri gerçekleştikçe subaylığa yerleştirilerek Tophane-i Amire'nin eski subayları dahi gerektikçe kale zabıt ve muhafızlığına ve bazen zabtiye hizmetlerine çıkarılıp topçu alayları ile subayları yoluna girmiş olacaktı.⁸⁴ Bununla birlikte teknik yetersizliklerin yanında asker yetersizliği de devam etmiştir. Nitekim Tophane-i Amire'ye mensup İstanbul

⁷⁹ BOA, İ.MSM. 17/396. 11.N.1263.

⁸⁰ BOA, İ.MMS. 17/397. 1263.

⁸¹ BOA, İ.DH. 272/17008. 1269.

⁸² BOA, Y.PRK.ASK.261/71. Tarihsiz.

⁸³ BOA, İ.MMS.17/383. 1260; Ersoy Zengin, *Tophane-i Amireden İmalat-ı Harbiyeye Osmanlı Devletinde Harp Sanayii 1861-1923*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015, s. 93.

⁸⁴ BOA. İ.MVL.28/464, 1257.

ve Çanakkale Boğazları alaylarına mahsus olan Biga, Karesi, Kocaeli, Bolu ve Vize çevresinde on dört seneden beri yoklama usulü icra edilemediğinden bu durumun ortadan kaldırılması için Akdeniz Boğazı topçu kaymakamı Raşit Bey ile bir kâtip görevlendirilmiştir.⁸⁵

Zaman içinde Rus tehdidi ve Boğazların artan uluslararası önemi Boğaz'ın savunması hususunda daha sıkı tedbirler alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının ordu tarafından idare edilmesi,⁸⁶ tabyalar arasında gerekli yerlere ikinci bir savunma hattı inşa edilmesi ve bunlar arasında yeni yollar yapılması gibi ilave tedbirler alınması düşünülmüştür. Özellikle Boğaz'ın Anadolu kıyılarının oldukça engebeli olması ve düşmanın buralara asker çıkarması durumunda müdahale edilemeyecek olunması düşüncesiyle Beykoz'dan Riva'ya kadar bir yol inşa edilmiştir⁸⁷.

93 Harbi'nden birkaç yıl sonra yapılan bir teftiş raporundan İstanbul Boğazı'nda 196 top ve 11.932 gülle, 39.278 kıyye barutun mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bunların 46'sı Krupp, 37'si Çelik Şişhane, 99'u Peksanis?, 17'si Balyemez topuydu.⁸⁸ 1870'li yıllarda Boğazların toplarla donatılmaya çalışıldığı görülmektedir. Çünkü Ruslar'ın baskısıyla 13 Mart 1871 tarihinde imzalanan dokuz maddelik Londra Antlaşması ile Karadeniz'in tarafsızlığı kaldırılmıştı. Artık İstanbul Boğazı'nda olası Rus tehdidine karşı daha fazla önlem almak gerekiyordu. Boğazları tahkim etmek için Almanya'dan alınan 500 topun yanında Tophane-i Amire fabrikalarında büyük çaplı Krupp ve Armstrong topları imal edilmesi için çalışmalara başlanmıştır.⁸⁹ Anlaşılan o ki; Boğaz'ın korunması hususundaki en önemli problem, yeterli sayıda ve nitelikte topa sahip olunamaması idi. Nitekim *yeni istihkâmlar usulü* gereğince İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına 20 ve 44 cm çapında 300 adet büyük topun gerektiği ifade edilerek bu nitelikte silahların imal edilmesinin uzun zaman alacağı düşünülerek Avrupa'dan ithal edilmesi tavsiye edilmiş⁹⁰ ve bu yönde karar çıkmıştır.⁹¹ Ayrıca İstanbul Boğazı'nın güvenliğinin tam olarak sağlanabilmesi amacıyla Boğaz'ın her iki yakasında üç sıra savunma

⁸⁵ BOA, A.MKT.MHM.226/31. 1278.

⁸⁶ BOA, A.MKT.MHM.452/83. 25.02.1290.

⁸⁷ BOA, Y.PRK. ASK 2/27. 12.11 Teşrinievvel 1295.

⁸⁸ BOA, Y.MTV.5/49, 18.03.1298, s. 8.

⁸⁹ Ersoy Zengin, *a.g.t.*, s. 18 ve 25.

⁹⁰ BOA, A.AMD. 43/16. 17.06.1269.

⁹¹ Zira içeride maliyet 31.450 kise ederken ithal edildiğinde toplam maliyet 3931 kise tutuyordu. BOA, İ.HR. 96/4713. 17.C.1269.

hattı ile üç sıra torpido hattı oluşturulması ve Boğaz dışında Anadolu ve Rumeli sahillerine yeterli miktarda asker konuşlandırılması hedeflenmiştir.⁹² Öte yandan 1889'da Rusya'nın zırhlı savaş gemisi imalatında geldiği merhale Osmanlı idarecilerini İstanbul Boğazı'nın daha sıkı tahkim edilmesi gerekliliği konusunda harekete geçirmiş, Rumeli Tabyası'nın inşa edilmesi düşünülmüş, Boğaz kale ve tabyalarına kalın zırhları delen yeni tip toplar yerleştirilmesine çalışılmıştır.⁹³ Ne var ki 24 Şaban 1303/28 Mayıs 1886 tarihli Seraskerliğe gönderilen belgede, İstanbul Boğazı'nın dâhil ve haricindeki kale ve tabyaların en az yarısının tamire ihtiyacı olduğu gibi buralarda yeterli miktarda asker bulunmadığı da tespit edilmiş ve bir an evvel bu eksikliklerin giderilmesi istenmiştir.⁹⁴ Ayrıca bu hizmetleri teşvik için İstanbul ve Çanakkale Boğazları istihkâmlarında bulunan askerlere hizmetlerine karşılık sadece neferlere mahsus olmak üzere her ay Maliye Hazinesinden 100 kuruş atıye verilmesi uygun bulunmuştur.⁹⁵ Yine İstanbul Boğazı'nın ıslahatının tamamlanması amacıyla cankurtaran filikaları ve roket bataryaları ile bunların hizmetini görecek asker, mühendis, iki müfettiş ile iki kâtibin tayini istenmiştir.⁹⁶ Bununla birlikte Boğaz'ın güvenliğinin sağlanması amacıyla uygulanan gece geçiş yasağı hem ticaretin sekteye uğramasına hem de başkentin iaşesinin sağlanmasında zorluklar ortaya çıkardığından Boğaz'da bulunan karantina merkezlerinde yeterli sayıda sıhhiye askeri bulundurulması kontrol sonrasında gemi geçişine hemen izin verilmesi istenmiştir.⁹⁷

Bu çalışmalar sonucunda 1898 senesinde hazırlanan bir rapora göre İstanbul Boğazı'nın savunmasının yeterli olduğu fakat Anadolu ve Rumeli sahillerinin savunmasının zayıf olduğu ifade edilmişti.⁹⁸ Birkaç yıl sonrasında 12 Aralık 1905 tarihli Karadeniz Muhafız Vekilinin hazırladığı rapora göre İstanbul Boğazı savunma bataryalarının mevcut durumu şöyleydi:⁹⁹

-Rumeli yakasında kadim ve metruk Telli Tabya'nın üzerindeki sırtta 15 cm'lik seri atışı iki topa ait tabya.

⁹² BOA, Y. MTV, 38-39.(21 B 1306).

⁹³ BOA, Y. MTV, 38-39.(21 B 1306); BOA, Y. MTV, 278-146. (24 B 1323).

⁹⁴ BOA, Y. PRK. BŞK, 10-82.

⁹⁵ BOA, A.MKT.MHM. 335/78. 1282.

⁹⁶ BOA, A.MKT.MHM. 427/66. 1285.

⁹⁷ BOA, A.MKT.MHM. 322/40. 1281; A.MKT. MHM.429/13. 21.08.1285.

⁹⁸ BOA, Y. PRK. MYD, 21/15.

⁹⁹ BOA, Y.PRK.ASK.234/93. 29.Teşrinisani 1321.

-Anadolu yakasında Macar Kalesi'nin doğusundaki tepede 21 cm'lik dört havan.

-Anadolu Kavağı'nın üzerindeki sırtta 24 cm'lik uzun toplara mahsus toplam üç batarya.

-Bir adet projektör istasyonu ve bağlı yollar.

Bunların yanı sıra yapılması düşünülenler ise şunlardı: Liman-ı Kebir ve Keçilik'de yapılacak bataryalar ile Sırataş bataryasına konulacak 24 cm'lik uzun on adet top. Obüs topları ise Rumeli Kavağı kuzeyindeki eski kalenin denize bakan kısmına konacak. Macar Tabyası'nın hemen yakınına 21 cm'lik seri atışlı bir batarya, Macar Kalesi'nin tamiri ve buraya yakın yere eğitim için bir tabya inşa edilecek, Keçilik Koyu'nun doğusundaki tepeye olmak üzere Rumeli sahilinde toplam üç adet batarya konuşlandırılacaktı.

Söz konusu savunma hattının iyileştirilmesi için de şu hususlar üzerinde durulmuştur. Yukarıda ifade edilen obüslere ait iki batarya dâhil toplam 4 adet batarya ve bunların ikisine Liman-ı Kebir ve Keçilik bataryalarıyla birlikte başlanması, Anadolu Kavağı ile metruk Telli Tabya'nın üst tarafına yapılması düşünülen zırhlı kalelerin yerlerinin belirlenmesi ve buralara obüs ve top bataryaları inşa edilmesi, üçü obüs bataryası olmak üzere toplam 11 batarya ile iki zırhlı kale mevkiinin inşa edilmesi.¹⁰⁰ Bunlar dışında belirtilmelidir ki, bu tarihte İstanbul Boğazı Topçu Alayının mevcudu 2230 nefere ulaşmıştı.¹⁰¹

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında İstanbul Boğazı'ndaki istihkâmlar; Rumeli tarafında, Büyük Liman, Sırataş, Rumeli Kavağı ve Telli sahil tabyalarıyla Telli ve Kireçburnu mürtefi bataryalarından; Anadolu tarafında ise Keçilik, Anadolu Kavağı, Macar sahil tabyalarıyla Kılburnu, Anadolu Kavağı mürtefi bataryalarından ibaret bulunuyordu. Telli sahil tabyasında bulunan iki adet 15 cm'lik seri atışlı top hariç olmak üzere bunların tamamı çeşitli cins ve çapta eski toplardan oluşuyordu. Söz konusu tabya ve bataryalardan Büyük Liman, Telli ve Keçilik sahil tabyalarıyla Telli ve Anadolu mürtefi bataryalarıyla 1321/1905-1906 senesi başlangıcından itibaren 1323/1907-1908 senesi sonuna kadar yeniden inşa edilmesine rağmen istenilen ölçüde iyileştirme sağlanamamıştı.¹⁰² Bu amaca matuf olarak Boğaz'ın savunmasını güçlendirmek için üç bölük ve dört taburdan oluşan İstanbul Boğazı Topçu Livası adıyla yeni bir askerî kuvvet

¹⁰⁰ Bu iş için günlük 1600 kişi ve dört bataryanın masrafı için 16.000 lira hafriyat vs. 10.000 lira. BOA, Y.PRK.ASK.234/93. 29.Teşrinisani 1321.

¹⁰¹ Aynı belge.

¹⁰² BOA, A.MKT.MHM. 745/2. 13.11.1329.

oluşturulması ve bir senelik masrafı olan 2.145.565 kuruşun Tersane-i Amire bütçesinden karşılanması düşünülmüştür.¹⁰³ 18 Aralık 1909 tarihinde alınan önemli bir kararla, İstanbul Boğazı İstihkâm Alayı İmalat-ı Harbiye Müdüriyetinden alınarak Harbiye Nezaretine bağlanmıştır.¹⁰⁴

Diğer taraftan Boğaz güvenliğinin temin edilmesi çerçevesinde uygulamaya konan tedbirlerden birisi de fener kullanılmasıdır. İstanbul Boğazı'nın güvenliğinin sağlanmasında fenerlerin önemli bir yeri vardı. 19. yüzyılın ortalarına kadar Boğaz'ın her iki yakasında bulunan fenerlerin aydınlatılması, memurlarının maaş ve istihkakları ocaklık, vakıf veya doğrudan hazine tarafından karşılanıyordu. Mesela 16 Cemaziyelevvel 1229/6 Mayıs 1814 tarihli bir kayda göre, İstanbul Boğazı'nın Anadolu tarafında Köprülü Mehmet Paşa'nın yeniden yaptırdığı büyük fenerin aydınlatılması Köprülü Mehmet Paşa Vakfı tarafından gerçekleştirilmekteydi.¹⁰⁵ Söz konusu fenerlerde çoğunlukla zeytinyağı yakılıyor ve yağ temininde görevli olan kişiler vergiden muaf tutuluyorlardı. Fenerlerin aydınlatılması için görevli olan memurlara işaret hocaları ismi verilmekteydi. İşaret hocalarının sayısı 1817 tarihinde 11 idi.¹⁰⁶ Söz konusu kişilerin yirmi dört saat görev yapmaları gerektiğinden görev mahallinde ikamet etmeleri istenmiştir.¹⁰⁷ Ayrıca işaret hocalarının yanı sıra buralara belirli sayıda cerrah da görevlendirilmiştir.¹⁰⁸

Boğaz fenerleri, 19. yüzyılın son çeyreğine kadar Bahriye Nezaretine bağlı Limanlar Dairesi tarafından idare edilmiş,¹⁰⁹ bu tarihlerden itibaren de özel şahıslara ihale edilmeye başlanmıştır.¹¹⁰ Teknolojide meydana gelen gelişmeler doğrultusunda boğazlardaki fenerlerin niteliklerinde de değişimler oluyordu. Özellikle fener ışıklarının daha uzak mesafelerden görülmesini sağlamak amacıyla önce buralarda petrol yakılması

¹⁰³ BOA, İ.HUS.156/69. 25.06.1325.

¹⁰⁴ Ersoy Zengin, *a.g.t.*, s. 121.

¹⁰⁵ BOA, C.BH. 174/8181. 16 Ca 1229/6 Mayıs 1814.

¹⁰⁶ BOA, AE. SMHD.II.54/3553/16.02.1232//05 Ocak 1817; BOA, C. BH.13/641.Bu tarihte bunlara aylık 660 kuruş maaş tahsis edilmekteydi.

¹⁰⁷ Nitekim Büyük Liman ve Garipçe Kaleleri işaret hocalığı görevini yürüten İdris ve Seyyid Mustafa adlı iki görevli ailelerinin oturacakları bir mekânın olmamasından dolayı zahmet çektiklerini bu durumun izalesi için görev yerlerinde ikamet edecekleri bir binanın inşa edilmesini istemişler, fakat işaret hocalarına kale ve tabyalarda işarete yakın olmak için birer oda tahsis edildiği gerekçesiyle istekleri reddedilmişti. BOA, AE. SMHD.II.29/1781/01.12.1228/25 Kasım 1813; BOA, C.BH. 48/2296/2.26 Za 1230.

¹⁰⁸ BOA, C.SH. 26/1276. 6 M 1229.

¹⁰⁹ BOA, İ.MSM. 15/339, 25.01.1256; A.DVN. 1/4, 1256.

¹¹⁰ BOA, Y.PRK.MYD. 3/14, 15 S 1301.

düşünüldü. Daha sonra da elektrikli fenerlerin kullanılması gündeme geldi. Hatta yurt dışından hareketli fener ithal edilmesi için girişimlerde bulunuldu.¹¹¹ İstanbul Boğazı'nın Anadolu ve Rumeli yakasındaki fenerlerin masrafları için -Avrupa'da uygulandığı gibi- Boğazlardan geçen tüm yabancı gemilerden geliri Tersane-i Amire Hazinesine ait olmak üzere bir miktar mürûriye (geçiş) vergisi alınması kararlaştırıldı. Buna göre; 1-50 ton arası gemilerden 15 kuruş, 51-100 ton arasından 30 kuruş, 101-150 tondan 60 kuruş, 201-250 tondan 75 kuruş, 251-300 ton arası gemilerden ise 90 kuruş alınacaktı. Sonraları Boğaz fenerlerinin masrafları için Şirket-i Hayriye vapurlarından da vergi alınması düşünülmüştür.¹¹² Fenerlerin bakım ve iyileştirilmesi Osmanlı idaresi boyunca devam etmiş olmalıdır. Bu yapılarla ilgili yukarıda anlatılanlara ilaveten, eski usul haberleşmenin yerine yeni haberleşme teknolojisine bağlı olarak 14 takım askerî telefon ve 6 projektör alınması da belirtilmelidir.¹¹³

Daha önce de bahsedildiği üzere, Ruslar'ın baskısıyla 13 Mart 1871 tarihinde imzalanan dokuz maddelik Londra Antlaşması ile Karadeniz'in tarafsızlığı kaldırılıyordu. Böylece özellikle kuzeyden gelmesi muhtemel saldırılara karşı, İstanbul Boğazı'nın savunma tedbirleri mümkün olduğunca artırılmaya çalışılmıştır.

93 Harbi de denilen ve Osmanlı Devleti'nin ağır bir yenilgi aldığı 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşma ile Boğazlar'ın hukukî durumu değişmemiş ve daha önce imzalanan 13 Mart 1871 tarihli Londra Antlaşması hükümleri aynen yürürlükte kalmıştır.¹¹⁴ Boğazlar'ın bu durumu, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girdiği 29 Ekim 1914 tarihine kadar devam etmiştir.

Sonuç

İstanbul Boğazı, geçmişten günümüze askerî açıdan stratejik bir mevkiye bulunmasının yanında, uluslararası deniz taşımacılığının da mühim bir geçiş noktası olmasından dolayı önemini hiç yitirmemiş bir su yoludur. İstanbul'un güvenliğinin sağlanması açısından da ayrıca ehemmiyetlidir. Osmanlı hâkimiyeti döneminde özellikle Karadeniz'in tamamıyla kontrol altına alınması sonucunda İstanbul Boğazı şehrin güvenliğinin sağlanması açısından bir süre önemini kaybetse de 17. yüzyılın ikinci yarısında Kazakların Boğaz'ı yağmalaması ve daha sonraki dönemlerde özellikle

¹¹¹ Söz konusu fener İngiltere'den 1264,5 kuruşa ithal edilmiş ve boğazın Rumeli tarafına konuşlandırılmıştı. BOA, A.AMD. 54/20, 1.7.1271; BOA, A.AMD. 59/12, 29.12.1271.

¹¹² BOA, A.MKT. MHM. 140/74, 17.02.1275.

¹¹³ BOA, Y.PRK.ASK.235/75. 21 Zilkade 1323.

¹¹⁴ Kemal Beydilli, "Boğazlar Meselesi", *TDVİA*, C. 6, s. 267-268.

1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra artan Rus tehlikesi, tekrar başkentin güvenliğinin sağlanmasını gündeme getirmiş ve bu konuda yeni tedbirler alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede Boğaz'ın her iki yakasına yeni kaleler inşa edilerek buralara daha fazla asker yerleştirilmiştir. Tanzimat sonrasına kadar genel olarak Boğaz hisarları olarak adlandırılan bu yapılar kısmen Bostancı Ocağı'nın kısmen de Kaptan-ı Derya'nın sorumluluğu altında bulunan Boğaz Nazırlarına bırakılmıştır. Tanzimat'ın ilanı ve özellikle Kırım Savaşı sonrasında Boğaz'ın güvenliğinin sağlanması Tophane-i Âmire'nin sorumluluğuna bırakılmış ve giderek Boğaz'da tabya sistemine geçilerek topçu askeri ve modern topların yerleştirilmesine çalışılmıştır. Genel itibarıyla bu savunma yapıları ile top mühimmatının yeterli olmadığı söylenebilir. Bu hususta nitelikli eleman eksikliği ile finansal sorunlar temel etken olmuştur. Fakat buna rağmen Devlet, Boğaz'ın güvenliğini sağlamak için büyük ve en modern topların temini, torpido, projektör, telgraf ve yol şebekesi kurmak için büyük çaba göstermiş ve bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur.

Kaynaklar

A) Arşiv Kaynakları (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi)

1- Defterler

Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Tasnifi (D. BŞM.)

5750

Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD.)

17611, 17607

Kamil Kepeci Tasnifi (KK.)

2161/14

2- Belgeler

Âli Emiri Tasnifi

I. Abdülhamid (BOA, AE. SABHD. I.)

354/24815

III. Selim (BOA, AE. SSLM. III)

8/371; 11/587; 329/19083

IV. Mustafa (BOA, AE. SMST. IV)

1/41

II. Mahmud (BOA, AE. SMHD. II.)

29/1781; 47/3092; 54/3553

Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT.)

192/9385; 196/9805; 208/11018; 238/13255; 473/23134; 1357/53190; 1391/55526; 1391/55446; 1396/55932; 1399/56274; 1399/56277; 1403/56746; 1458/21

Cevdet Tasnifi

Askeriye (C.AS.)

1/39;82/3840;167/7335;511/21309;633/26701;1120/49619;1140/50667;1144/50873;1157/514
56;1194/53365; 41283; 941/40824; 44904;

Bahriye (C. BH.)

13/641; 48/2296; 99/4781; 174/8181; 218/10153

Maliye (C. ML.)

21227

Sıhhiye (C. SH.)

26/1276

İradeler Tasnifi

Mesail-i Mühimme (İ. MSM.)

15/339; 17/396

Meclis-i Mahsus (İ. MMS.)

17/383;17/397

Meclis-i Vâlâ (İ. MVL.)

28/464

Dâhiliye (İ. DH.)

272/17008

Hususi (İ. HUS.)

156/69

Saderet Mühimme Kalemi (A. MKT. MHM)

140/74; 226/31; 322/40; 335/78; 427/66; 429/13; 452/83; 745/2

Sadaret Amedî Kalemi (A. AMD.)

43/16; 54/20; 59/12

Sadaret Divan Kalemi (A. DVN.)

1/4

Yıldız Evrakı Tasnifi

Askerî Maruzat (Y. PRK. ASK.)

2/27; 234/93; 235/75; 261/71

Mütenevvi Maruzat (Y. MTV)

5/49

Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y. PRK. MYD)

3/14; 21/15

B) Basılı Eserler

Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l- Âsâr ve Hakâikü'l- Ahbâr*, Haz. Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Haz. Sadık Emre Karakuş, Murat Babuçoğlu, TOBB Yayınları, Ankara 2017.

Abdülhak Molla, *Târih-i Livâ*, Haz. Mehmet Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

- BEYDİLLİ, Kemal, "Boğazlar Meselesi", *TDVİA*, C. 6, s. 267-268.
- BİLİCİ, Faruk, *XIV. Louis ve İstanbul'u Fetih Tasarısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004.
- Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târîhi*, Haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.
- ÇEPNİOĞLU, Ömer, *Yoros Kalesi Kazılarında Bulunan Osmanlı Dönemi Sikkeleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, Haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.
- EYİCE, Semavi, "Yoros", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. VII, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 534-536.
- EYİCE, Semavi, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.
- EYÜPGİLLER, Kemal Kutgun, Yaşa, Yeşim, *İstanbul Boğazı Kale ve Tabyaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, "Boğaziçi", *TDVİA*, C. 6, s. 260-261
- KOÇU, Reşat Ekrem, "Boğazın Eski Kale ve Tabyaları", *İstanbul Ansiklopedisi C. V*, İstanbul 1961, s. 2851.
- KONUĞU, Enver, "Kocaili Livasının Karadeniz Girişindeki Yoros Kazası", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV, Bildiriler*, (2017) s. 61-79.
- SHAW, Standford, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim*, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.
- ŞENYURT, Oya, "III. Selim Döneminde İnşaat Ortamını Yönlendiren İki Fransız Mühendis ve Kale Tamirleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII / 2, 2013, s. 487-521.
- WITTMAN, William, *Osmanlı'ya Yolculuk (1799-1800-1801)*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2011.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Kaynarca Muahedesinden Sonraki Durum İcabı Karadeniz Boğazının Tahkimi", *Belleten*, XLIV, 1980, s. 511-534.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- Vaka-Nüvis Es'ad Efendi, Es'ad Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, OSAV, İstanbul 2000.
- Vak'anüvis Halil Nuri Bey, *Nurî Tarihi*, Haz. Seydi Vakkas Toprak, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.
- VAKKAS, Seydi, "İstanbul Boğazı'nın Savunma Önlemleri Kapsamında Boğaz Kalelerinin Tahkimi (1789-1792)", *İbn Haldun Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları VI*, Ankara 2020, s. 265-314.
- YAŞA, Yeşim, *Poyraz Kalesi Restorasyon Projesi*, İÜFBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.
- YEŞİL, Fatih, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016,
- YILDIZ, Murat, *Bostancı Ocağı*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2012.
- ZENGİN, Ersoy, *Tophane-i Amireden İmalat-ı Harbiyeye Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayii 1861-1923*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015.